

ՀԱՂՈՐԴՈՒՄՆԵՐ

ՀԱՅԵՐԷՆԻ ԲԱՐԲԱՌԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱՏԼԱՍ (ԿԱԶՄՄԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՒ ԱՌԱՆՁՆԱՅԱՏԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ)

ԳԱՅԻԱՆԷ ԳԷՈՐԳԵԱՆ
ggayane@freenet.am

Լեզուի պատմության համար խիստ կարևոր է բարրառների փոխառնչութիւնների գիտական քննութիւնը: Թէեւ Հայերէնի բարրառների քննութեան եւ ուսումնասիրութեան փորձերը սկսուել են ԺԹ. դարի կէսերից եւ այդ ժամանակից սկսած՝ բարրառները ենթարկուել են միայնականիչ եւ բազմայնականիչ դասակարգումների, սակայն բարրառային միաւորների միջեւ գոյութիւն ունեցող բարդ փոխյարաբերութիւնների պարզարանման, յստակեցման եւ ճշգրտման խնդիրներն առ այսօր մնում են չլուծուած:

Բարրառագիտական հարցերի համակողմանի քննութիւնը հնարաւոր է միայն բարրառագիտական ատլասի առկայութեան պայմաններում, որի ստեղծումը նշանակալից երեւոյթ է ցանկացած լեզուի ուսումնասիրութեան պատմութեան մէջ: Վաղուց կազմուած են շատ լեզուների բարրառագիտական ատլասներ, ինչպէս՝ Ֆրանսերէնի, իտալերէնի, ռուսերէնի¹: Հայերէնի քննութիւնը այդ բնագաւառում բաւականին յետ է մնացել, եւ լեզուաբանական աշխարհագրութիւնը՝ որպէս հետազօտական մի մեթոդ, որի օգնութեամբ կարելի է ուսումնասիրել լեզուական երեւոյթների տարածական բաշխման օրինաչափութիւնները, ուշ է սկսել կիրառուել հայագիտութեան մէջ:

Հայերէնի բարրառագիտական ատլասի (Ատլաս) ստեղծման ուղղութեամբ առաջին փորձը կատարել է Հրաչեայ Աճառեանը (1876-1953), որի համար հեռաւոր երազանք է եղել ատլասի կազմումը. «Շատոնց մտադրութիւն ունէի կազմելու հայ բարբառներու լիակատար քարտէզը, ուր մինչեւ իսկ ամէն մի գիւղի տեղը որոշուէր բարբառային խմբի մէջ: Ֆրանսիացիք ահա նոր անբողջացուցից Ֆրանսիայի լեզուաբանական արլասի մը հրատարակութիւնը, որուն ձեռնարկած էին քանի մը տարիէ ի վեր: Անբողջը կը ձեւացնէ 1750 քարտէզներու ժողովածու մը, ուր ամէն մի բառ նշանակուած է, թէ ինչ ձեւ առած է անբողջ Ֆրանսիայի զանազան կողմերը: Այս տեսակ խոշոր ձեռնարկութիւններ մենք մեր երազին մէջ ալ չպիտի տեսնենք: Բայց լեզուաբանական պարզ քարտէզ կարելի էր կազմել»²:

Աճառեանը կատարում է իր առջեւ դրուած խնդիրը՝ Հայ Բարրառագիտութիւն աշխատութեանը կցելով «Հայոց Խօսած Լեզուներու Ու Բարրառներու Քարտէզը», որը ներկայացնում է 337 հայարնակ վայր, որոնց ճիւղային պատկանելութիւնը ցոյց է տրուում պայմանական նշանների օգնութեամբ:

1972ին լոյս է տեսնում Գէորգ Ջահուկեանի (1920-2005) Հայ Բարբառագիտութեան Ներածութիւն աշխատութիւնը, որտեղ բարբառների դասակարգումը կատարուած է հարիւր Հնչիւնաքերականական տարբերակիչ յատկանիշների հիման վրայ:

Նախապէս հեղինակի նպատակն է եղել հայերէնի բարբառների քննութիւնը կատարել լեզուաբանական աշխարհագրութեան մեթոդներով: Նման դէպքում, ըստ հեղինակի, այդ ուսումնասիրութիւնը. «...կը դառնար հայ բարբառագիտական ատլասի կազմման իրատեսակ նախափորձ, կը նպաստէր հայ բարբառները աւելի մեծ մասշտաբով նկարագրելու եւ քարտէզագրելու գործին»³: Սակայն բնակչութեան տեղաշարժերի հետեւանքով խախտուած բարբառային յատկանիշների սահմանների եւ բարբառային միաւորների փոխարարեութեան որոշման յստակ եւ ստոյգ չափանիշների բացակայութիւնը հեղինակին հնարաւորութիւն չեն տուել իրագործելու իր սկզբնական նպատակը: Յիշեալ եւ այլ հարցերի ճշգրիտ բացայայտման ձգտմամբ Ջահուկեանը հիմնադրել է բարբառագիտական մի նոր գիտակարգ, որը նա պայմանականօրէն կոչել է վիճակագրական բարբառագիտութիւն⁴:

Ջահուկեանի յիշեալ աշխատութիւնն, անշուշտ, մեծ դեր է կատարել եւ նպաստել է հայ իրականութեան մէջ բարբառների ուսումնասիրութեան նոր եղանակներին անցնելուն եւ լեզուաբանական աշխարհագրութեան յետագայ զարգացմանը, ինչպէս նաեւ հայերէնի բարբառագիտական ատլասի կազմման աշխատանքները սկսելուն:

Ատլասի կազմման գործընթացը հայ իրականութեան մէջ սկսուել է 1975ին:

1972ին Հայկական ՍՍՀ Գիտութիւնների Ակադեմիայի Լեզուի Ինստիտուտում ստեղծուել է բարբառագիտութեան բաժին, հայոց լեզուի պատմութեան եւ բարբառագիտութեան երախտաւոր Յովհաննէս Մուրադեանի (1920-1986) ղեկավարութեամբ: Նրա նախաձեռնութեամբ էլ սկիզբ է դրուել Ատլասի ստեղծման աշխատանքներին: Այդ տարիներին քննարկուել են հայերէնի բարբառների յետագայ ուսումնասիրութեան հետ կապուած բազմաթիւ հարցեր: Նպատակայարմար է համարուել հայերէնի բարբառների քննութիւնը կատարել լեզուաբանական աշխարհագրութեան մեթոդներով:

Հայերէնի բարբառների յետագայ ուսումնասիրութեան ընթացքում լեզուաբանական աշխարհագրութեան մեթոդների կիրառման անհրաժեշտութիւնը պայմանաւորուած էր հայ բարբառագիտութեան մէջ գոյութիւն ունեցող որոշ սկզբունքների տեսական եւ պատմական հիմքերի, բարբառների, ենթաբարբառների եւ խօսուածքների միմեանց նկատմամբ ունեցած փոխարարեութիւնների ճշգրտման որոշակի չափանիշների, ինչպես նաեւ որոշ բարբառային միաւորների վերաբերեալ տեղեկութիւնների իսպառ բացակայութեամբ:

Ակնյայտ էր, որ վերոնշեալ հարցերը յստակ պարզաբանում կարող էին ստանալ միայն Ատլասի առկայութեան պայմաններում:

Նկատի ունենալով, որ Ատլասի ստեղծման համար անհրաժեշտ էր կատարուելիք աշխատանքների մի քանի փուլ, դրանք սկսեցին իրականացուել յաջոր-

դարար, փուլ առ փուլ՝ հարկ եղած դէպքում նաեւ կիրառելով դրանց միաժամանակեայ կատարումը:

Առաջին փուլի հիմնական խնդիրը հնչիւնական, բառային ու քերականական այն հիմնական յատկանիշների ընտրութիւնն էր, որոնցով յետագայում պիտի որոշուէին հայերէնի բարբառների՝ միմեանց նկատմամբ ունեցած ընդհանրութիւններն ու տարբերութիւնները:

Բարբառային տարբեր տարածքներին յատուկ առաւել ընորոշ գուգարանութիւնների ընտրութիւնը հնարաւորութիւն տուեց 1877ին հրատարակել Հայերէնի Բարբառագիտական Ատլասի նիւթերի Հաւաքման Ծրագիրը (Ծրագիր) խիստ արժէքաւոր աշխատանքը, որը հիմնականում կազմել է Մուրադեանը: «Քերականական Չուգարանութիւններ» բաժնի կազմութեանը նրան օգնել են Ահարոն Գրիգորեանը, Դարիկօ Կոստանդեանը եւ Անահիտ Հանէեանը:

Ծրագրի հրատարակումից յետոյ մշակուեցին բարբառային նիւթի հաւաքման եւ գրանցման որոշակի սկզբունքներ:

Լեզուարանական աշխարհագրութեան մէջ ընդունուած է այն տեսակէտը, որ բարբառային երեւոյթները կենտրոնից դէպի ծայրամասերը շարժուած են հաւասարաչափ: Ըստ Չէյմըրրզի՝ “If we travel from village to village in a particular direction, we notice linguistic differences which distinguish one village from another. Sometimes these differences will be larger, sometimes smaller, but they will be cumulative. The further we get from our starting point, the larger the differences will become”:

Առաջնորդուելով այս դրոյթով՝ սովորաբար ատլասի համար ընտրուած է բնակավայրերի մի այնպիսի ամբողջութիւն, որի վրայ նշուած կէտերը միմեանցից գտնուած են համաչափ հեռաւորութեան վրայ: Նման պարագայում անհրաժեշտ չէ լրացնել բոլոր բնակավայրերի խօսուածքները: Սակայն յիշեալ սկզբունքը ընդունելի է ոչ բոլոր լեզուների համար: Այն կարող է կիրառուել միայն այնպիսի բարբառների դէպքում, որոնց կրողները տեղաշարժերի չեն ենթարկուել:

Ատլասի բնակավայրերի ընտրութեան վերոյիշեալ մօտեցումը ընդունելի չէ հայերէնի բարբառների համար, քանի որ հայ ժողովրդի բազմաթիւ գաղթներն ու տեղահանութիւնները փոխել են հայերէնի բարբառների տեղադրութեան նախնական պատկերը: Ինչպէս նշում է Մուրադեանը. «Հայերէնի ատլասի համար ամենաճիշտ սկզբունքը՝ անխտիր բոլոր հայախօս բնակավայրերը հարցման ենթարկելն է, անկախ այն բանից, թէ այդ բնակավայրերը կը մտնեն քարտեզների մէջ, թէ ոչ: Այդ ձեւով նիւթերի հաւաքումը մի կողմից հնարաւորութիւն կը տայ յայտնաբերելու իրենց բնօրրանից կտրուած ու այլուր տեղափոխուած բարբառային միաւորները, որոնք քարտեզագրման ժամանակ մանրամասնօրէն կը սշակուեն, կը տեղադրուեն իրենց պատմական միջավայրում, միւս կողմից՝ համատարած հարցումից յետոյ դժուար չի լինի քարտեզների համար ընտրել ատլասի տիպական բնակավայրերը ըստ դրանց

բարբառային մերձատրուիթեան աստիճանի եւ դրանով իսկ ապահովել բնականայրերի ցանցի անհրաժեշտ խտութիւնը»⁶:

Նկատի ունենալով վերոյիշեալը՝ Հարցման ենթակայ ելակէտային միաւորը համարուել է ոչ թէ բարբառը, այլ կոնկրէտ բնակավայրի խօսուածքը, եւ նիւթերը սկսել են հաւաքուել բոլոր հայաբնակ վայրերից:

Անվիճելի է, որ բարբառային նիւթի հաւաքումը կարեւորագոյն եւ երկարատեւ գործընթաց է, միաժամանակ՝ այն անհրաժեշտ գործօնն է, առանց որի անհնար է իրականացնել Ատլասի կազմումը: Ատլասի համար նիւթերի հաւաքման աշխատանքները բարբառագիտութեան բաժնի աշխատակիցների կողմից սկսուել են 1977ին: Դրանք կատարուել են գիտարշաւների միջոցով, որոնց ընթացքում ուսումնասիրուել են տուեալ տարածքի բոլոր բնակավայրերը: Բարբառային միաւորների գրանցումը կատարուել է ըստ *Մրագրի*, որը Ալբերտ Խաչատրեանի կարծիքով. «...ստեղծուած է բարբառագիտութեան զարգացման արդի մակարդակով, նրանում ոչ միայն լիովին հաշուի է առնուած ուրիշ լեզուների համանման հարցարանների փորձը, այլեւ հարստացուած ու կատարելագործուած են դրանց կազմման սկզբունքներն ու կառուցուածքային որոշ կողմեր»⁷:

Ընդունուած է Ատլասի նիւթերի հաւաքման համար կազմել հարցարաններ, որտեղ լեզուական յատկանիշները ներկայացոււմ են որպէս հարցեր: Ատլասի *Մրագիրը* տարբերոււմ է միւս լեզուների համար կազմուած հարցարաններից, քանի որ այստեղ լեզուական երեւոյթները ներկայացուած են զուգարանութիւնների ձեւով, որը Մուրադեանի կարծիքով «...ոչ միայն կանխորոշում է ապագայ ատլասի բովանդակութիւնը, այլեւ կիսով չափ հեշտացնում է նիւթերի հաւաքման, դրանց մշակման ու քարտէզներ կազմելու աշխատանքները»⁸:

Մրագիրը այլ լեզուների համար կազմուած հարցարաններից տարբերոււմ է նաեւ նրանով, որ այստեղ խախտուած է լեզուական յատկանիշների ընդունուած յաջորդականութիւնը. այն սկսոււմ է բառային եւ աւարտոււմ Հնչիւնական զուգարանութիւններով: *Մրագրի* նման կառուցուածքը բացատրոււմ է այն փաստով, որ սխալների հաւանականութիւնը գրանցման սկզբում աւելի շատ է, քան վերջում, երբ գրանցուող խօսուածքը արդէն ծանօթ է լրացնողին: Իսկ «Բառային Ձուգարանութիւններ» բաժնի համար տուեալ բառածեր Հնչիւնարանօրէն ճիշտ ներկայացնելը թէեւ կարեւոր է, սակայն էականը տուեալ հասկացութեան համար գոյութիւն ունեցող բարբառային տարբերակների հաւաստի եւ ստոյգ գրանցումն է:

Կայ նաեւ մէկ այլ պատճառ: Յաճախ բարբառախօսներին պէտք է համոզել սկսած աշխատանքը յաջողութեամբ աւարտելու համար, քանի որ ծրագիրն ընդարձակ է, եւ մէկ խօսուածքի գրանցումը տեւում է 6-7 օր, հետեւաբար. «Բառային զուգարանութիւնները, լինելով «Մրագրի» առաւել հետաքրքիր ու հեշտ ընկալելի բաժինը, շարժում են տեղեկատու անձանց հետաքրքրասիրութիւնը, նրանց հոգեկան աշխարհում արթնացնում են առանձնակի ապրումներ, յուշեր ու տպատրութիւններ, պարզելում են լեզուագագոյնութեան հիմնարկը»:

պահեր եւ արուող գործի նկատմամբ առաջացնում են որոշակի ոգեւորութիւն»⁹:

Մրազիրը կազմուած է բառային, քերականական եւ հնչիւնական զուգարանութիւններն ընդգրկող բաժիններից:

Առաջին բաժինը՝ «Բառային Չուգարանութիւններ», կազմուած է երկու մասից՝ «Հասկացական-բառանուանողական Չուգարանութիւններ» եւ «Բառիմաստային Չուգարանութիւններ»:

«Հասկացական-բառանուանողական Չուգարանութիւնների» խնդիրն է պարզել բառային նոյն միաւորի դիմաց տարբեր վայրերում գործառող տարբերակները: Այն ընդգրկում է 478 յօդուած՝ 1-478: Հասկացութիւնները ներկայացուած են ըստ իմաստային դաշտերի՝ բնութեան երեւոյթներ, բոյսեր, գործիքներ, հագուստ, գրադմունք եւն.: Իւրաքանչիւր յօդուած կազմուած է տուեալ հասկացութեան գրական անուանումից, բառաշարքից, որի մէջ մտնում են այդ հասկացութեան մինչ այդ յայտնի բարբառային տարբերակները եւ հասկացութեան իմաստը պարզարանող օրինակից: Այսպէս՝

288. Դառն - դառը, աղու, լեղի:

Կորիզը դառն է¹⁰:

Յօդուածում բերուող բառաշարքը, սակայն, սպառիչ չէ, եւ գրանցումների ընթացքում արձանագրուած են նորանոր տարբերակներ:

Եթէ գրական լեզուում տուեալ հասկացութեան իմաստը բառային անուանում չունի, այս դէպքում յօդուածը սկսւում է հասկացութեան բովանդակութիւնը բացատրող բառակապակցութեամբ, որից յետոյ տրւում են բարբառային տարբերակները: Այսպէս՝

23. Սենեակում պատի մէջ բողած, երեսը բաց պահարան - պատրիհան, ակնատ, աչկունք, խըլլակ¹¹:

Վերոյիշեալ մասի զուգարանութիւնները լրացուել են՝ նախ նշելով զուգարանութեան թուահամարը, ապա՝ տուեալ հասկացութեան գրական եզրը, որից յետոյ գիտական տառադարձութեամբ տրւում է բարբառային տարբերակը, այնուհետեւ՝ նախադասութիւնը, այսպէս՝

187. Թռչուն - հաւկ

Հաւկը հաւգիտ գաձէ¹²:

Եթէ որեւէ խօսուածքում տուեալ հասկացութեան համար գործածուում են մէկից աւելի տարբերակներ, ապա բոլորը գրանցւում են՝ տալով լրացուցիչ տեղեկութիւններ:

Բառային զուգարանութիւնների երկրորդ՝ «Բառիմաստային Չուգարանութիւններ» հատուածի խնդիրն է պարզել բառային նոյն միաւորի իմաստային տարբերութիւնները բարբառախօս վայրերում: Այն բաղկացած է 80 յօդուածից /479-559/:

Յիշեալ բաժնում նախապէս տրւում է զուգարանութիւնը, որից յետոյ նշւում են տուեալ հասկացութեան բարբառային իմաստները, այսպէս՝

517. Դեղ – 1. Բուժման միջոց: 2. Թոյն: 3. Սկնդեղ: 4. Քրախտ: 5. Աչքի ծարիր: 6. Պանրի մակարդ¹³:

Բառային զուգարանութիւնների երկրորդ մասի յօդուածների լրացումը կատարուել է նոյն եղանակով. միայն թէ նախ գրանցուել է տուեալ հասկացութեան բարբառային տարրերակը, որից յետոյ տրուել են զրա այն իմաստները, որոնք գործառոււմ են տուեալ խօսուածքում, այսպէս՝

517. Դեղ – տեղ – 1. Բուժման միջոց: 2. Թոյն: 3. Պանրի մակարդ¹⁴:

Մրագիրի երկրորդ բաժինը քերականական զուգարանութիւններն են, որն ընդգրկում է ձեւաբանական, մասամբ նաեւ՝ շարահիւսական յատկանիշներ: Այն կազմուած է 120 յօդուածից՝ 560-680: Այս հատուածում փորձ է արոււմ պարզել, թէ տուեալ քերականական իմաստի արտայայտման համար ձեւական ինչ միջոցներ են գործառոււմ բարբառախօս վայրերը: Այդ պատճառով նախ տրոււմ է քերականական իմաստը եւ գրսեւորման ձեւերը, որից յետոյ բերոււմ են օրինակներ, այսպէս՝

577. - ություն ածանցով բառերի հոլովումը՝

ախկատութուն - ախկատութինի,

պանցրութուն - պանցրութինի,

հերկէնութուն - հերկէնութինի,

ախպէրութուն - ախպէրութինի,

լէնութուն - լէնութինի,

կարճութուն - կարճութինի,

հաստութուն - հաստութինի,

ճոճութուն - ճոճութունի,

չարութուն - չարութինի,

քաջութուն - քաջութինի¹⁵

Մրագիրի երրորդ բաժնի՝ «Հնչիւնական Չուգարանութիւններ»ի խնդիրը պատմական Հնչիւնափոխութեան երեւոյթների բացայայտումն է: Այս բաժնի զուգարանութիւնները, որոնց թիւը հասնում է հարիւրի՝ ընդգրկելով 681-778 համարները, ունեն նախորդ բաժնի զուգարանութիւնների կառուցուածքը: Այստեղ եւս յօդուածի վերջում տրոււմ են տուեալ Հնչիւնական օրինաչափութիւնը պարզաբանող բառեր. այսպէս օրինակ՝

741. Բառամիջի եւ բառավերջի հի դիմաց՝

ա /վ/հոդ-վրէդ, վեդ/

բ /ֆ/հոդ – ֆոդ/

Բառասկզբի հի դիմաց՝

կորք/որք/, հոգի, հոդ, հոտ, հոտել, հոր, որս/հորս/, հոդ, հոս, հոն...¹⁶

Մրագիրի յիշեալ մասի զուգարանութիւնները գրանցելիս մեծ ուշադրութիւն է դարձուել յիշեալ բառերի բարբառային տարրերակների գիտական տառադարձութեան վրայ, այսպէս օրինակ՝

741. Ուրբիկ, խոդ, խոտ, խոտել, խօկի, խոր¹⁷:

Մրազիրի վերջում տրուած է Յովհաննէս Թումանեանի «Սուտասանը» հեքիաթը, որը գրանցուել է իւրաքանչիւր տետրի վերջում՝ տուեալ բարրառային միաւորին համապատասխան գիտական տառադարձութեամբ:

Նիւթերի հաւաքումը ըստ Մրազիրի կատարուել է ամէն մի բնակավայրի համար առանձին մէկ տետրի մէջ: Եթէ մի քանի վայրեր ունեցել են նոյն խօսուածքը, ապա դրանք ներկայացուել են մէկ տետրում՝ նշելով այդ բնակավայրերը:

Տետրի սկզբում տրուում են համառօտ տեղեկութիւններ գրանցուող վայրի, բնակիչների, խօսուածքի վերաբերեալ՝ նկատի ունենալով հետեւեալ հարցադրումները.

«1. Բնակավայրի անունը/հինը եւ նորը/, վարչական բաժանմամբ ո՞ր շրջանի/գաւառի/ մէջ է մտնում/մտել/.

2. Բնակչութեան մօտաւոր քանակը.

3. Գրանցման ենթակայ խօսուածքի կրողները տեղացիներ են, թէ՞ տեղափոխուածներ. եկուորներ լինելու դէպքում նշում է, թէ որտեղից եւ երբ են եկել.

4. Հասարակութիւնը լեզուական տեսակէտից համասեր է, թէ՞ ոչ: Եթէ նկատուում են անհամասերութեան երեւոյթներ, ապա դրանք ի՞նչ բնոյթի են»¹⁸:

Պօսուածքը լրացնողը իր մասին եւս յայտնում է որոշ տեղեկութիւններ՝ նշելով նաեւ այն փաստը, թէ՞ տուեալ բարրառային միաւորը իր մայրենի՞ խօսուածքն է, թէ՞՞ անծանօթ է:

Տեղեկութիւններ են տրուում նաեւ գրանցման աղբիւրի՝ բարրառախօսների մասին, մանրամասն նշում են նրանց կենսագրական տուեալները, բարրառի իմացութեան աստիճանը:

Առ այսօր ըստ Մրազիրի լրացուած է մօտ 500 բարրառային միաւոր Հայաստանի արեւելեան եւ արեւմտեան տարածքներից: Ինչպէս արեւելեան, այնպէս էլ արեւմտեան վայրերի նիւթերը հաւաքուած են Հայաստանի Հանրապետութեան տարածքում: Արեւմտեան տարածքի բարրառային միաւորները գրանցուել են 1915ից յետոյ Արեւելեան Հայաստան եկած գաղթականների օգնութեամբ, որոնք յաճախ տուեալ բնակավայրի միակ բնակիչն են եղել, հետեւաբար բարրառային միաւորի միակ կրողը:

Ակնյայտ է սակայն, որ միայն Հայաստանի Հանրապետութիւնում օթեւան գտած մարդկանց օգնութեամբ հնարաւոր չէ լրացնել Արեւմտեան Հայաստանի տարածքի բոլոր (կամ գոնէ մեծ մասի) հայաբնակ վայրերի բարրառային միաւորները: Ուստի նկատի ունենալով Ատլասի կարեւորութիւնը եւ արեւմտահայ խօսուածքների մասին տեղեկութիւններ ստանալու հնարաւորութիւնների օրէջքօր նուազումը, առաջնահերթ խնդիր է դառնում արտասահմանեան երկրներում ապաստանած մարդկանց օգնութեամբ արեւմտահայ վայրերի բարրառային միաւորների գրանցումը:

Թէեւ նիւթերի հաւաքումը դեռ աւարտուած չէ, սակայն ծրագրի կառուցուածքը հնարաւորութիւն է տալիս եղած նիւթերի հիման վրայ անցնել զուգարանութիւնների քարտէզագրմանը:

Արդէն սկսուած են Ատլասի նիւթերի քարտէզագրման աշխատանքները, մշակուած են որոշակի սկզբունքներ՝ հաւաքուած հսկայածաւալ նիւթի դասակարգման, համակարգիչների մէջ ներածման եւ քարտէզների կազմման¹⁹:

Քարտէզագրման փուլի աշխատանքներին մեծ օգնութիւն է ցոյց տալիս Լէյդէնի Համալսարանի պրոֆեսոր, Հայագէտ Ե. Վայտէնբերգը, որը գիտակցելով դրա կարեւորութիւնը եւ նշանակութիւնը Հայագիտութեան բնագաւառում, անում է ամէն հնարաւոր բան՝ օր առաջ Ատլասը պատրաստ տեսնելու ցանկութեամբ:

Նախատեսուում է, որ Ատլասի համար կը կազմուի մէկ հիմնական քարտէզ, որը կը ներկայացնի Հայաստանի բարրառային պատկերը 1914ի դրութեամբ, որտեղ նշուած կը լինեն քարտէզագրման ենթակայ բոլոր բնակավայրերը: Յաջորդ քարտէզում բնակավայրերը կը ներկայացուեն համարակալուած, որին կից կը տրուի քարտէզագրուող բնակավայրերի ցուցակը՝ իւրաքանչիւր բնակավայրին յատկացուած համարով: Սրանց կը յաջորդեն բառային, քերականական եւ հնչիւնաբանական յատկանիշները դրսեւորող քարտէզները, որոնք կը կազմուեն լեզուական այն նիւթի հիման վրայ, որը հաւաքուած է Մրագիրի տուեալ յօդուածին համապատասխան:

Վերոնշեալ քարտէզներից իւրաքանչիւրի վերնագրում կ'արտացոլուի քարտէզագրուող զուգարանութեան բովանդակութիւնը, իսկ պայմանական որոշակի նշանների օգնութեամբ ցոյց կը տրուեն դրանց տարածման սահմանները: Ատլասը կ'ունենայ մօտ 800 լեզուաբանական քարտէզ, որոնցից իւրաքանչիւրը կ'ունենայ նաեւ նիւթի վերաբերեալ լրացուցիչ տեղեկութիւններ հաղորդող բացատրութիւններ:

Ատլասը կարեւորուում է բարրառային նիւթով, նիւթի հաւաքման սկզբունքներով, տուեալների բազմազանութեամբ, բարրառ-գրական եզր դրսեւորումների իւրօրինակութեամբ, նաեւ կորստեան վտանգի առջեւ կանգնած արեւմտահայ բարրառների գոնէ պահպանուած վիճակի ամրագրմամբ եւ բարրառային հսկայածաւալ նիւթը անդառնալի կորստից փրկելու փաստով:

Հայերէնի բարրառագիտական ատլասի օգնութեամբ կը ճշտուեն բարրառային միաւորների փոխյարաբերութիւնները, հայերէնի բարրառների դասակարգման սկզբունքները, կը բացայայտուեն բարրառային կարեւոր յատկանիշների ընդհանրութիւններն ու տարբերութիւնները: Այն, գիտական շրջանառութեան մէջ դնելով նոր տուեալներ, եզակի փաստեր, կը նպաստի հայերէնի բարրառների ուսումնասիրութեանը, հնարաւորութիւն կը տայ պարզելու բարրառախօս վայրերի պատմական ընդհանրութիւնները, աւելի ստոյգ ու ճշգրիտ մեկնաբանելու լեզուական փոխազդեցութիւններն ու իրականութիւնները:

Լեզուարանական նշանակութիւնից բացի Ատրասը կ'ունենայ նաեւ պատմական եւ մշակութային արժէք: Նրա օգնութեամբ հնարաւոր կը լինի լուսարանել ոչ միայն բանասիրական, լեզուարանական, այլեւ պատմագիտական, ազգագրական եւ բազմաթիւ այլ հարցեր:

ՄԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- ¹ Տե՛ս՝ Հայերէնի Բարրառագիտական Ատրաս (Ուսումնասիրութիւններ եւ Նիւթեր), մաս 1, Երեւան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչութիւն, 1982, էջ 9-16:
- ² Հրաչեայ Աճառեան, Հայ Բարրառագիտութիւն, Մոսկուա-Նոր Նախիջեւան, 1911, էջ 14:
- ³ Գէորգ Զահուկեան, Հայ Բարրառագիտութեան Ներածութիւն, Երեւան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչութիւն, 1972, էջ 13:
- ⁴ Զահուկեան, էջ 14:
- ⁵ J. K. Chambers, P. Trudgill, *Dialectology*, Cambridge, Cambridge University Press, 1980, էջ 6:
- ⁶ Տե՛ս՝ Հայերէնի Բարրառագիտական Ատրաս, մաս 1, էջ 21:
- ⁷ Տե՛ս՝ Հայերէնի Բարրառագիտական Ատրաս (Ուսումնասիրութիւններ եւ Նիւթեր), մաս 2, Երեւան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչութիւն, 1985, էջ 8:
- ⁸ Տե՛ս՝ Հայերէնի Բարրառագիտական Ատրաս, մաս 1, էջ 6:
- ⁹ Տե՛ս՝ Հայերէնի Բարրառագիտական Ատրաս, մաս 2, էջ 17:
- ¹⁰ Հայերէնի Բարրառագիտական Ատրասի Նիւթերի Հաւաքման Ծրագիր, Երեւան, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչութիւն, 1977, էջ 52:
- ¹¹ Նոյն, էջ 27:
- ¹² Հասպատան գիւղ, Աղբակ գաւառ, Ատրասի անտիպ նիւթեր, տետր 316:
- ¹³ Հայերէնի Բարրառագիտական Ատրասի Նիւթերի Հաւաքման Ծրագիր, էջ 73:
- ¹⁴ Դերբկ գիւղ, Բիթլիս գաւառ, Ատրասի անտիպ նիւթեր, տետր 319:
- ¹⁵ Հօրմօրուր գիւղ, Վերին Հայոց Ձոր գաւառ, տետր 318:
- ¹⁶ Հայերէնի Բարրառագիտական Ատրասի Նիւթերի Հաւաքման Ծրագիր, էջ 128:
- ¹⁷ Զենիս գիւղ, Վան, Ատրասի անտիպ նիւթեր, տետր 320:
- ¹⁸ Հայերէնի Բարրառագիտական Ատրասի Նիւթերի Հաւաքման Ծրագիր, էջ 11-12:
- ¹⁹ Հայերէնի բարրառագիտական ատրասի կազմման սկզբունքները ներկայացուել են Մուրադեանի կողմից զեռեւս 80ականներին (Հայերէնի Բարրառագիտական Ատրաս, մաս 1, էջ 22-24):